

20. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15 травня 2003 р. № 755 // Відомості Верховної Ради України.— 2003.— № 31—32.— Ст. 236.

21. Державний комітет статистики України: Статист. щорічник України за 2006 рік / За ред. О. Г. Осауленка.— К.: Консультант, 2007.— 607 с.

22. Моїсєєв Ю. А. Форми державного регулювання діяльності товарних бірж в Україні // Суб'єкти господарювання й економічна злочинність: Збірник матеріалів «Круглого столу», 1 листо-

пада 2001 р.— Донецьк: Південно-Схід, 2002.— С. 26—29.

23. Закон Российской Федерации «О товарных биржах и биржевой торговле» от 18 марта 1992 г. // Ведомости Верховного Совета Российской Федерации.— 1992.— № 18.— Ст. 961.

24. Саблук П. Т. Товарні біржі в Україні: аналіз діяльності, законодавче поле, перспективи розвитку.— К.: Віпол, 1997.— 424 с.

Подано до редакції 24.01.2008 р.

УДК 334.02(477)

І.М. Ямкова,

здобувач

Інституту економіко-правових досліджень НАН України,
м. Донецьк

УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Стан із забезпеченням конституційного права громадян на підприємницьку діяльність в Україні являє собою досить суперечливу картину, що пояснюється процесами становлення й розвитку державності та удосконалення ринкових відносин в економіці держави з орієнтацією на європейську інтеграцію, де підприємництву відводиться значна роль. Підприємницька діяльність не може розвиватися стихійно, вона є керованою державою. Державні органи управління здійснюють державне регулювання господарською діяльністю громадян за допомогою прийняття нормативно-правових актів, кількість яких з кожним роком зростає, але ефективності, на жаль, не добавляє. Результатом впровадження недоцільних, а іноді й суперечливих між собою державних рішень стало створення перешкод для здійснення підприємницької діяльності, що призвело до тінізації сфери малого підприємництва та посиленню соціальної напруги у суспільстві.

Мета статті — провести дослідження сутності, змісту та функцій діяльності громадян як суб'єктів господарювання в Україні; виявити труднощі та проблемні аспекти у процесі здійснення ними підприємницької діяльності; запропонувати заходи удосконалення правового забезпечення громадян підприємців щодо усунення цих негативних явищ.

Які нормативно-правові акти регулюють розвиток приватного підприємництва в Україні на сучасному етапі? Звичайно, перш за все, це Господарський

кодекс України (далі — ГК України) [1]. Згідно зі ст. 42 ГК України підприємницькою діяльністю фізичної особи визнається самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, яка здійснюється громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства як суб'єктом господарювання з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Виходячи з цього визначення, основними ознаками підприємницької діяльності виступають самостійність, ініціативність, систематичність, прибутковість комерційної діяльності, яка здійснюється за власним розсудом і на власний ризик фізичної особи.

В чому ж проявляється самостійність підприємницької діяльності фізичної особи? По-перше, вона здійснюється у будь-яких організаційних формах, яку обирає сам підприємець відповідно до ч. 3 ст. 128 ГК України — чи буде він вести індивідуальну комерційну діяльність і зареєструється як громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності. Чи він буде створювати своє власне приватне підприємство, тобто юридичну особу. По-друге, він може працювати сам або використовувати найману працю. У разі залучення, наприклад, реалізаторів для ведення торгівлі споживчими товарами або надання побутових послуг ст. 46 ГК України зобов'язує фізичну особу укладати з громадянами договори щодо використання їх праці та передбачити у них належні і безпечні умови праці, оплату не нижчу від визначеної законом та її своєчас-

© І.М. Ямкова, 2008

не одержання працівниками, а також інші соціальні гарантії, включаючи соціальне і медичне страхування та соціальне забезпечення. Слід зазначити, що законодавством про зайнятість населення трудові права іноземних громадян і осіб без громадянства обмежуються. Так, наприклад ст. 8 Закону України «Про зайнятість населення» передбачено необхідність отримання дозволу на працевлаштування у державній службі зайнятості України [2]. По-третє, вважаючи передбачений ч. 1 ст. 44 ГК України, принцип вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності, фізична особа має право здійснювати будь-яку діяльність відповідно до потреб ринку. Так, приватний підприємець самостійно вирішує, яким видом діяльності йому займатися з урахуванням обмежень, які встановлені чинним законодавством. Обмеження на певні види діяльності передбачає, з одного боку, заборону деяких видів діяльності, а з другого — надання конкретним суб'єктам підприємництва права займатися тільки тією діяльністю, яка дозволена їм особисто. Але підприємцю слід пам'ятати, що ст. 43 ГК України дозволяє йому без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. По-четверте, під самостійністю також слід розуміти, що підприємець у своїй діяльності вільно обирає постачальників і споживачів продукції, яка їм виробляється, залучає матеріально-технічні, фінансові та інші види ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлює ціни на продукцію та послуги.

Підприємницька діяльність громадян є ініціативною і характеризує заняття підприємництвом як добровільний вчинок. Жоден державний орган чи посадова особа не можуть примусити особу займатися підприємницькою діяльністю. Проте це не означає, що особа не може бути примушена до виконання добровільно взятих на себе зобов'язань, наприклад, за договорами, укладеними у процесі провадження господарської діяльності, або зобов'язань, що передбачені державою і випливають зі здійснення особою підприємницької діяльності, наприклад, сплата податків.

Систематичною вважається підприємницька діяльність тому, що вона здійснюється підприємцем постійно, однак чітких кількісних критеріїв систематичності законодавством України не встановлено. Але у цьому випадку можна застосовувати декрет КМ України від 17.03.1993 р. № 24-93 «Про податок на промисел», за змістом ст. 1 якого систематичною діяльністю вважається продаж вироблених, перероблених і куплених продукції, речей, товарів, що здійснюється більше чотирьох разів протягом календарного року [3].

Підприємницька діяльність фізичної особи здійснюється на власний ризик і за власним ко-

мерційним розрахунком. Це означає, що приватний підприємець самостійно розпоряджається своїм прибутком, а за порушення договірних зобов'язань, кредитно-розрахункової та податкової дисципліни, вимог до якості продукції та інших загальних правил здійснення господарської діяльності самостійно несе відповідальність. Приватний підприємець бере на себе як позитивні, так і негативні наслідки підприємницької діяльності. Відповідно до ст. 47—49 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» громадянин, як суб'єкт господарювання, може бути визнаний банкрутом [4].

Підприємницька діяльність фізичної особи вважається господарською, і, не зважаючи на свою специфіку, виступає складовою частиною господарської діяльності. Враховуючи зміст ст. 3 ГК України, ця діяльність, як вид господарської діяльності, має місце у сфері суспільного виробництва і спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Однією з важливіших ознак, які характеризують приватне підприємництво, слід віднести мету діяльності. Мета діяльності приватного підприємця, як і підприємницької діяльності взагалі, є отримання прибутку. А саме, отримання прибутку, її прибутковість розглядаються державою як важлива складова механізму, за допомогою якого задовольняються суспільні потреби. Саме вона виступає індикатором корисності підприємницької діяльності і фактором, що стимулює виробництво товарів і надання необхідних суспільству послуг. Сутність підприємницької діяльності фізичної особи зводиться до отримання максимально можливого прибутку, різниці між отриманими доходами і витратами, пов'язаними з веденням справи. Для цього підприємець прагне, по-перше, економити кошти при придбанні ресурсів, сировини, матеріалів, щоб зменшити собівартість продукції чи послуг. По-друге, реалізувати вироблений продукт за оптимально високою ціною, яка б забезпечила високий рівень цієї різниці.

Внаслідок підприємницької діяльності фізичних осіб досягаються економічні та соціальні результати не тільки власно підприємця, але й усього суспільства, оскільки підприємницька діяльність суттєво впливає на розвиток економіки і соціальної сфери. Серед економічних результатів найбільш принциповими є утворення конкурентного середовища, насичення ринку товарами і послугами, значна активізація міжнародних економічних стосунків. Малий бізнес дає населенню нові робочі місця і значно стимулює підвищення кваліфікації працівників, їх ініціативність, і це сприяє поліпшенню соціальної сфери.

Підприємець має право на господарську діяльність не тільки в Україні, але і за її межами. Отже, згідно ст. 3 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» фізичні особи — суб'єкти господарювання мають право займатися зовнішньоекономічною діяльністю у будь-яких формах, які не заборонені законодавством у випадках, якщо вони відповідним чином зареєструвалися у державних органах як суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності [5]. Наприклад, підприємцю належить право використання належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Підприємець, здійснюючи свою підприємницьку діяльність зобов'язаний: у встановленому порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності; своєчасно повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню у реєстраційних документах; додержуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів (робіт, послуг), що ним виготовляються, додержуватися правил обов'язкової сертифікації продукції, встановлених законодавством; не допускати недобросовісної конкуренції та інших порушень антимонопольно-конкурентного законодавства; вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства; не заподіювати шкоди навколишньому природному середовищу; своєчасно сплачувати податки та збори у порядку та розмірах встановлених податковим законодавством; за завдану шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу встановлену законодавством відповідальність.

Проаналізувавши основні ознаки і принципи здійснення підприємницької діяльності фізичною особою, які у своїй сукупності саме і складають поняття і зміст діяльності приватного підприємництва, можна зробити висновок. Підприємницька діяльність фізичної особи є однією з форм господарювання, коли громадянин, особа без громадянства, або іноземець займається господарською діяльністю від свого імені, на свій власний ризик і по своїх зобов'язанням самостійно відповідає майном, яке належить йому на праві приватної власності.

Визначивши правовий статус громадян як суб'єктів господарювання, перейдемо до розгляду основних етапів легалізації підприємницької діяльності фізичних осіб — підприємців. Першим етапом виступає їх державна реєстрація, яка проводиться відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних і фізичних осіб-підприємців» [6]. Державна реєстрація фізичних осіб-підприємців — це засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичної особи, а також вчинення інших реєстраційних дій шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру.

Основними ознаками державної реєстрації виступають: здійснення реєстраційних дій, які надають правосуб'єктність фізичній особі вступати в господарські правовідносини як рівноправний суб'єкт господарювання; засвідчення факту отримання і втрати статусу підприємця фізичною особою; забезпечення державного впливу на сферу підприємництва; хоч у ст. 12 ГК України державна реєстрація як засіб державного регулювання і не зазначена.

Порядок проведення державної реєстрації визначається розділом V даного закону [6]. На підставі ст. 42 зазначеного закону для проведення державної реєстрації фізична особа повинна подати особисто або надіслати рекомендованим листом з описом заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця; копію довідки про включення заявника до Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів; документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця. Державний реєстратор за відсутності підстав для залишення документів без розгляду або відмови реєстрації зобов'язаний перевірити ці документи та внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця на підставі відомостей реєстраційної картки.

Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця повинно бути оформлено державним реєстратором і видано або надіслано рекомендованим листом заявнику не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації фізичної особи-підприємця. Також державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації фізичної особи-підприємця зобов'язаний передати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру для взяття фізичної особи-підприємця на облік.

Слід пам'ятати, що діяльність незареєстрованого суб'єкта господарювання, який підлягає державній реєстрації, забороняється, а доходи, одержані таким суб'єктом, стягуються до Державного бюджету України.

Скасування (припинення) державної реєстрації фізичної особи як суб'єкта господарювання здійснюється за його особистою заявою, а відповідно до вимог ч. 1 ст. 47 зазначеного закону така заява має бути нотаріально посвідчена [6]. Підставами для припинення фізичною особою своєї підприємницької діяльності вважаються випадки визнання підприємця банкрутом за рішенням господарського суду, провадження нею підприємницької діяльності, яка заборонена законо-

давством і неподання протягом одного року державним податковим органам податкових декларацій та інших звітних фінансових документів [6].

Наступними етапами легалізації, які відіграють важливу роль для здійснення фізичною особою підприємницької діяльності, вважаються ліцензування та патентування. Ліцензування — це певне обмеження у здійсненні підприємницької діяльності, яке полягає у забороні здійснювати окремі види підприємницької діяльності, перелік яких встановлено законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р., без спеціального дозволу — ліцензії [7].

Фізична особа, яка ліцензує свою діяльність, по закінченні ліцензійного процесу отримує спеціальний дозвіл — ліцензію, документ державного зразка, який засвідчує його право на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного терміну за умови виконання ліцензійних умов.

Відповідно до ст. 9 вищезазначеного закону ліцензуванню підлягають більш ніж 70 видів господарської діяльності [7]. Для того, щоб отримати ліцензію, фізична особа особисто або через уповноважену ним особу звертається до відповідного органу ліцензування із заявою встановленого зразка про видачу ліцензії, яка містить, по-перше, відомості про себе, як фізичну особу-підприємця, а саме прізвище, ім'я, по-батькові, паспортні дані (серія, номер паспорта, ким і коли виданий, місце проживання), ідентифікаційний номер фізичної особи — платника податків та інших обов'язкових платежів — для фізичної особи; по-друге, вид господарської діяльності, вказаний згідно зі ст. 9 Закону (повністю або частково), на провадження якого заявник має намір одержати ліцензію.

Рішення про видачу або відмову про видачу ліцензії надається у строк не пізніше ніж десять робочих днів з дати надходження заяви про видачу ліцензії та документів, що додаються до заяви. Необхідно зазначити, що у спеціальних законах, якими регулюються відносини у певних сферах господарської діяльності, може встановлюватися інший строк видачі ліцензії.

Ліцензування не може використовуватися для обмеження конкуренції у господарській діяльності. Ліцензія — єдиний документ дозвільного характеру, який дає право на зайняття певним видом підприємницької діяльності, які відповідно до законодавства підлягають обмеженню. Ліцензування виступає прикладом вдалого державного регулювання й має позитивне значення, оскільки поліпшало систему керування, встановивши єдині засади державної політики у цій сфері, визначивши органи з питань ліцензування та їх повноваження, ліцензійні умови, види підприємницької діяльності, які підлягають ліцензуванню, вичерпний перелік документів, які подаються до органу ліцензування для одержування ліцензії, плату за її видачу та підстави анулюван-

ня дії ліцензії. Термін дії ліцензії на провадження певного виду підприємницької діяльності встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування, але не може бути менш ніж три роки.

Патентування як і ліцензування виступають засобами державного регулювання підприємницької діяльності. У випадках, якщо приватний підприємець займається торговельною діяльністю за готівкові кошти, а також з використанням інших форм розрахунків і кредитних карток, або діяльністю у сфері торгівлі іноземною валютою, чи це діяльність з надання послуг у сфері грального бізнесу та побутових послуг, то ця діяльність потребує отримання торгового патенту — державного свідоцтва, яке засвідчує право суб'єкта підприємницької діяльності займатися комерційною діяльністю [8]. Торговий патент видається фізичній особі за плату державними податковими органами за її місцезнаходженням. А фізичні особи, що здійснюють торгівлю через пересувну торговельну мережу — за місцем їх реєстрації.

Підставою для придбання торгового патенту є заявка, яка повинна містити наступні реквізити: прізвище, ім'я та по-батькові фізичної особи — підприємця, його паспортні дані (серія, номер паспорта, ким і коли виданий, місце проживання), ідентифікаційний номер фізичної особи — платника податків; вид підприємницької діяльності, здійснення якої потребує придбання торгового патенту; найменування документа про повну або часткову сплату вартості торгового патенту.

Торговий патент діє на території органу, який його видав і який здійснював державну реєстрацію фізичної особи-суб'єкта підприємницької діяльності, й забороняється його передача іншому суб'єкту підприємницької діяльності.

Вартість торгового патенту визначається органом місцевого самоврядування в залежності від місцезнаходження пункту продажі товарів і від асортиментного переліку пропонованої продукції. Оплата вартості патенту відбувається щомісяця до 15 числа місяця, попереднього звітному. Фізичні особи можуть здійснювати попередню оплату торгового патенту за весь період його дії, або придбати патенти на наступні за поточним роком, але не більш ніж три роки, сплативши повну вартість цих патентів. При цьому суб'єкт підприємницької діяльності звільняється від обов'язку донесення вартості торгового патенту у випадку, якщо у наступні роки буде збільшена вартість торгового патенту.

У випадках, коли підприємець припинив діяльність, яка підлягає патентуванню, до 15 числа місяця, що передує звітному, письмово повідомляє про припинення своєї діяльності у відповідний державний податковий орган. При цьому торговий патент підлягає поверненню до державного податкового органу, що видав його, а суб'єкту підприємницької

діяльності повертається надмірно сплачена сума вартості торгового патенту.

Проблему правового забезпечення підприємницької діяльності громадян досліджував А. Ластовецький, який зазначив, що надання послуг з боку виконавчої влади має спрямовуватися на задоволення потреб особи і суспільства. Тому необхідно визначити перелік відповідних послуг громадянам, а також критерії оцінки якості та ефективності їх надання [9, с. 18]. Управлінські послуги повинні бути платними у випадку, коли громадянин має вибір: користуватися цією послугою чи ні. Вони мають надаватися насамперед на низових рівнях структури виконавчої влади, що забезпечують їх наближення до споживачів. У деяких випадках надання платних послуг може бути обумовлено потребами економіки чи вимогами до їх якості [10, с. 43]. Конкретні функції виконавчої влади щодо надання управлінських послуг, які мають здійснюватися шляхом різноманітних дозвільно-реєстраційних дій за зверненням юридичних та фізичних осіб, зазначав В. Авер'янов [11, с. 25].

Висновки.

З метою удосконалення правового забезпечення діяльності громадян-підприємців слід здійснити наступні заходи.

1. Відповідаючи вимогам ст.19 ГК України, необхідно запровадити дійовий механізм обмеження втручання органів державної влади й місцевого самоврядування при здійсненні ними державного регулювання і контролю за діяльністю фізичних осіб-підприємців.

2. Заборонити органам влади й місцевого самоврядування приймати акти або здійснювати дії, які обмежують конкуренцію або безпідставно сприяють будь-яким конкурентам, чи здійснювати інші дії, які заважають розвитку малого підприємництва в Україні (зокрема, підприємству фізичних осіб) і перетворенню держави у самостійну, економічно незалежну державу.

3. Розробити та забезпечити заходи щодо поліпшення правового статусу фізичних осіб-підприємців з метою підвищення ефективності регулюючої ролі держави (в особі уповноважених органів державного управління та їх посадових осіб) у ході розвитку національної економіки на принципах рівності усіх суб'єктів господарювання та підвищення соціального й матеріального забезпечення громадян України.

4. Роль органів виконавчої влади у ході державного регулювання підприємницькою діяльністю має бути підвищена шляхом впровадження державних програм, спрямованих на підтримку та розвиток малого підприємництва, а не на створення перешкод на шляху легалізації фізичними особами своєї діяльності. Доцільно було б перейняти досвід наших сусідніх держав, які вже набули статус членів Євросоюзу, таких, як Польща, Чехія, Словачія та інші, де саме вагомий внесок у розвиток національної економіки було зроблено малим і середнім бізнесом.

Так, наприклад, у Польщі темп приросту виробництва перевищує 50 % у порівнянні з 1990 роком, у той час, коли в Україні він складає тільки дві третини.

5. Практика сучасних розвинених країн дає приклад, що розвиток малого підприємництва є провідною силою в подоланні негативних процесів економіки країн. Тому наша держава має повернутися обличчям до приватного підприємця і переглянути здійснювану нею регуляторну, інвестиційну, кредитну та податкову політику по відношенню до громадян, які здійснюють підприємницьку діяльність і виступають суб'єктами господарювання в Україні.

Проблема державного регулювання підприємницької діяльності громадян України потребує дослідження його правової природи, основних функцій, правових форм і визначення його місця у господарсько-правовому механізмі.

Література

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України.— 2003.— № 18.— Ст. 144.
2. Про зайнятість населення: Закон України від 01.03.1991 р. // Відомості Верховної Ради України.— 1991.— № 14.— Ст. 170.
3. Про податок на промисел: Декрет КМ України від 17.03.1993 р. // Відомості Верховної Ради України.— 1993.— № 19.— Ст. 208.
4. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 30.06.1999 р. // Відомості Верховної Ради України.— 1999.— № 42.— Ст. 378.
5. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. // Відомості Верховної Ради України.— 1991.— № 29.— Ст. 377.
6. Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб — підприємців: Закон України від 15.05.2003 р. // Відомості Верховної Ради України.— 2003.— № 31—32.— Ст. 263.
7. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 р. // Відомості Верховної Ради України.— 2000.— № 36.— Ст. 299.
8. Про патентування деяких видів підприємницької діяльності: Закон України від 23.03.1996 р. // Відомості Верховної Ради України.— 1996.— № 20.— Ст. 82.
9. Ластовецький А. Вдосконалення державного регулювання підприємництва у ракурсі адміністративної реформи // Право України.— 2002.— № 6.— С. 18—24.
10. Ластовецький А. Право на підприємницьку діяльність у ракурсі становлення інституту державно-правової охорони конституційних прав і свобод громадян // Право України.— 2004.— № 2.— С. 43—48.
11. Авер'янов В. Адміністративна реформа і правова наука // Право України.— 2002.— № 3.— С. 25—31.

Подано до редакції 20.03.2008 р.